

Máriás József

Tormay Cécile redivivus

Az 1990-es évek óta sorra jelennek meg azok az irodalmi művek, amelyeket addig – jobb esetben legalább – könyvtáraink zárt állományában őriztek. Kiadásukra évtizedekig gondolni sem lehetett, különösen, ha az érintett írók és művek polgári, nemzeti, keresztény, netán jobboldali beállítottságú ideológiák, szellemi irányzatok vonzáskörébe tartoztak. A megnyílt zsilipeknek köszönhetően kiadóink műhelyeiből valóságos áradatként kerültek az olvasók elé a második világháború előtti magyar irodalom indexre ítélt életművei. Így támadt új reneszánsza Márai Sándor, Bánffy Miklós, Wass Albert és sok más író életművének. A méltatlanul „elfeledettek” sorába tartozik Tormay Cécile is. Az írónő, akit 1930-ban Corvin-koszorúval tüntettek ki, aki a harmincas évek közepén Európaszerte is az egyik legismertebb magyar írónak számított. Műveit német, francia, angol és olasz kiadók jelentették meg, s az irodalmi Nobel-díj várományosai között tartották számon. Szépirodalmi munkáit az elmúlt húsz év alatt több kiadó, köztük a szegedi Lazi Kft. segítette újra a nyilvánosságra.

Ki is volt ő? Válasszunk kiindulópontnak néhány kiragadott idézetet kortársai, az életművét megítélő kortárs irodalomtörténészek sorából. Horváth János: „*Nem afféle közönséges, szórakoztató, vagy művészkedésre alkalmas nyújtó regénytárgyak az övéi: az életben adva levő nagy kérdések azok, magyarságunkat is érdek-*

lők...” (Budapesti Szemle, 1916); Szerb Antal: „*Elbeszélő művészetének legszebb vonása, hogy nála a lélek és a környezet teljesen egyek, a lélek a környezet által alakul ki, a környezet a lélekben tükröződik, abban a ködös atmoszférikus egységben, ami Tormay nagy regényeinek az alapja és legfőbb értéke.*” (Magyar irodalomtörténet, 1934); Bánhegyi Jób: „*Egyéniségén és írásművészetén világirodalmi kultúrájának ellenére is félreismertetlenül kidomborodik a sajátosan magyar jelleg.*” (Magyar nőírók, 1939); Reményik Sándor: „*...fegyelmezett, maga-összeszedett, nagy-élményű, sokáig hallgatni tudó, súlyos beszédű, döntő szóra készülő, kínos önkritikájú, terméketlen író volt. De amit alkotott, az önmaga nemében tökéletes.*” (Erdélyi Helikon, 1937). Hankiss János: „*Emberi és írói nagyságát bizonyos értelemben föl kell fedezni, jelentőségét a magyar történelem és a magyar irodalom folyamatában kell megvilágítani; a magyar olvasó számára ki kell keresni azokat a kilátókat, ahonnan legkönnyebben és legteljesebben birtokába veheti a mélységekben és magasságokban az ő számára feltárt kincseket.*” (Tormay Cécile, 1939).

Az alapok adottak. Azáltal is, hogy Hankiss János kiváló könyvét 2009-ben, a Kairosz Kiadó jóvoltából újra kezünkbe vehettük; s azáltal is, hogy ha számítógépünk keresőjébe beírjuk Tormay Cécile nevét: másfél-százezernél több információ segít abban, hogy valóban mélységében és magassá-

gában megismerhessük a 20. századi magyar szellemi élet „különös és csodálatos jelensége” (Ravasz László szavai) életútját és életművét. A megismerés legközvetlenebb és legjobb útját azonban mégis a MÚ kínálja, amely a legtöbbet mondja el önmagáról, amelynek értéke, esztétikai szépsége feltáru előttünk az olvasás során. Tekintsük tehát szellemi impulzusnak a fenti idézeteket!

Az életmű kibontakozásának időrendjét követve az első állomás: novellái és elbeszélései. Az *Apródszerelem* (1899), *Apró bűnök* (1905), *Viaszfigurák* (1918), *Megállt az óra* (1923) című kötetéből készült válogatás *Örök Magyarország – Aeterna Hungaria* címmel jelent meg. Mitológiai ihletésű, valós és romantikus történetek. A kenyérért könyörgő hajléktalan katona (*Imádság*), a madarainak fütyülő kereskedő (*Te csak dolgozzál*), a szép vitorlás hajóról ábrándozó halász (*Márió*), a meggazdagodásról álmodozó vén boltos (*A vén zsisib-árus szerencséje*), a megalázott, meg nem értett szobrász tragédiája (*Viaszfigurák*), a Trianont követően szülőföldjükről elűzött, a hontalanság országútián kétségbeesetten sodródó menekültek (*Kis vándorok*) megrendítő élményt keltenek. A kötet íásaiban „komor sors- és történelemszemlélet ötvöződik az impresszionista, lírai színezetű szó- és hangulatművészettel” – olvasható a kötet ajánló soraiban. Bennük csiszolódik, alakul ki Tormay Cécile írásművészte: fokozott érzékenység az esetekkel szemben, a lélektani megközelítés és ábrázolásmód, a párbeszédet szinte kerülő alakformálás és jellemzés.

Az igazi írói áttörést első regénye – *Emberrek a kövek között* (1911) – hozta meg számára. Mai kiadása is varázslatos élmény. Főhőse Jella, a kecskepásztorlány, anyjával él a karsztvidéki horvát falu szélén álló házban. Tetejét „a szél mélyen benyomta a vályogfalak nyakába, és az öreg falak úgy

megsüppedtek a súly alatt, hogy az ereszt még egy gyerek is elérhette a kezével. (...) Ha odabenn tüzet raktak, pipált az egész ház, és a füst kékes fonalakban gomolygott ki, amerre épp utat talál”. Rosszféle anyjáról órá is a megvetés, a kiközösítés árnyéka vetült. Ezért inkább a hegyekben kódorgott, ott „hol oly végtelen volt a csend, hogy hallotta mikor a fenyőszurok halk nessel lecsurgott a fák kérgén”. A magányban „az övé volt a hegyeknek minden titka”, ahol „a vihar gurítva hajtotta maga előtt a fellegeket”. Anyja halála után a nálánál jóval idősebb vasúti munkás, Péter jelent számára menekvést. De Jella továbbra is a sziklák világában érzi jól magát. Látszólagos nyugalmát felborítja a szomszédos pályaór, az alföldről származó fiatalember, András iránti, viharos lendületű szerelem. Csalódása – a férfi a betegszabadságról házas emberként tér vissza – oly súlyos sebet ejt rajta, hogy kétségbeesésében ki akarja siklatni az őket hozó vonatot, de az őt zúzza halálra.

Csupán egy tragikus kimenetelű szerelmi történet játszódik le a regény lapjain? Horváth János a „köves hegyek e szép sziklavirága” és az Alföld nyugalmát megtestesítő férfiak közt a természeti erők nagy küzdelmét látja, melyben „Jella egy szegény megsiratandó áldozata a másik faj győzelmének”. Bánhegyi Jób lélektani regénynek nevezi a művet. A „tragikus tónusú, drámai feszültségekkel telített atmoszférában plasztikusan egyénített alakok jelennek meg előttünk”. Az írói szándék – „be akartam népesíteni a vad Karsztot egy szimbólummal: egy vad erdei asszonnyal, egy vasúti őrrrel, egy alföldi legénnyel” – nem valósulhatott meg. A tűz a vízzel nem elegyedhet. A történet elkerülhetetlenül sodródott a tragédia felé. „Az Alföld emberei – Hankiss János értelmezésében – sohasem érthetik meg a Karszt szakadékos, végletes lelkét.”

A Tormay Cécile írói világának következő állomása *A régi ház* (1915) című családregény, amely megjelenésekor elnyerte az MTA Pétzely-díját. A regény – Horváth János értékelése szerint – az előbbi alkotás témáját, az asszimilációt tárgyalja újra „*más társadalmi körben, más történelmi miliőben, más megoldással*”. Cselekménye az Ulwing-család három nemzedékének sorsát tárja elénk. A nagypapa, Ulwing Kristóf németországi favágók, pozsonyi ötvösök leszármazottjaként került a reformkori Pestre, a Lipótvárosba, ahol sikeres vállalkozóként szerzett nevet és elismertséget magának, családjának. Telve önbizalommal, erős akarattal építi birodalmát, alapozza meg a család jövőjét. Fia – János Hubert – már csak megőrizni tudja az örökséget, továbbépíteni képtelen. Az unoka – Kristóf – még arra sem. A nagy vagyont felemészti a kártya, a léha életmód, a tőzsdei hazardírozás. „*A nagyatya a harciosa volt a pénznek, az atyja az öre volt, ő talán a kalandora.*” Az általuk „megszemélyesített” folyamatban Tormay Cécile regénye a reformkorban feltörekvő, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején csúcsra jutott álmok erodálását szimbolizálja. Magában hordozza a 20. század elején bekövetkezett összeomlás elkerülhetetlenségét, ami korántsem a fatális sors csapása – a fatelep leégése –, hanem a küzdésképtelenség elkerülhetetlen következménye. Az olvasóban önkéntelenül is Bánffy Miklós regénytrilógiájának üzenete jut eszébe: bukásunk legfőbb okát önmagunkban, osztályunk romlásában kell keresnünk!

A regény igazi hőse a másik unoka: Ulwing Anna. Gyermekként teljes védettségben éli meg a felemelkedés, a szinten maradás éveit, asszonyként a hanyatlás következményeit. Nőként kiszolgáltatott, kora csupán a feleség szerepét osztja rá: „*őt csak zongorázni, énekelni, hímezni és táncolni*

tanították.” Az Illey Tamással kötött házasság szép álmok foglalatként indult, de Tamás, a vagyona-vesztett dzsentri idegenül mozog a polgárisodó, kapitalizálódó Pest világában. Az ő álma: a birtok visszavásárlása, ezt szerette volna a pénzzel kötött házassággal is elérni. Hite szerint „*csak az a család marad meg, amelynek a gyökere a földben van. A városi kövezetre hiába hinti a fa a magvát, ott nem teremhet tartós élet.*” Anna megadóan teljesíti a halálos beteg férj óhaját. Utolsó vagyona, fészke és óvó menedéke – a régi ház – eladásával visszaváltja az illel birtokot, de oda, fiával, csak halott férjével juthat el. Tormay Cécile, osztálya illúziója: nem a tőle oly idegen Pest, hanem a magyar föld lehet a megváltás, a jövő záloga.

A regény igen kedvező fogadtatásban részesült. A „*gondosan szerkesztett remekmű*” sikerének titka: „*a lélek legmélyéről jött a lelkek legizgatóbb kérdéseire adott választ.*” A regény végkicsengése: „*a két szép fiú hozza magával a vigaszt adó jövőt, ők az ígéret földje, melyért szenvedni, áldozatot hozni, az önmegtagadás gyötrelmeit vállalni érdemes volt*” (Hankiss János). Nemeskürty István az író legjobbjának nevezi: „*Krúdy hangulataira emlékeztető, de mesevezetésében nála következetesebb stílusban*”; íróját „*a regény folyamán nemcsak a hősök lelkét, lelkiállapotát, hanem mindig a jövőt is bejósoló tájjá változtatja: mégiscsak eredeti hang.*”

A háborút követő őszirózsás forradalomban és a proletárdiktatúra hónapjaiban átélt élmények irodalmi lenyomata a *Bűjdöső könyv* (1921–22). Írója a magyar összeomláshoz, Trianonhoz vezető eseményeket megörökítő „*fájdalom könyvé*”-nek nevezi. (Az 1966-os akadémiai irodalomtörténet szerint „*a forradalomról rajzolt torz kép, útszéli módon rágalmazó*” munka.) Tormay tollát a nemzet sorsáért való aggodalom

vezette, egyéni és osztálya sérelmein átszűrve kutatta annak okait, hogy mi vezethetett a Mohácsnál is súlyosabb nemzeti tragédiához. A könyv lapjain az elutasítás, a gyűlölet hangja mellett jelen van önnön véteink felismerése is, jelesen az, hogy az események sodrában „megbabonázott alvajárók vagyunk”, „mi nem tudunk többé semmit sem akarni”. Sőt ennél is meszszebb tekint: „IV. Károly nemcsak magáért fizet, de megfizet dinasztíája négyszáz éves tévedéséért. Hontalansággal fizet az unoka, mert őseinek Magyarország sohasem volt hazája (...) A likvidálás nem most kezdődött el. Évtizedek óta likvidálták a magyar urak Széchenyi ideáljait. (...) alkotása, a Nemzeti Kaszinó politikai bosszorkánykonyha, táncterem és kártyaszoba lett (...) hazaszeretetét és látnoki kínját nem itta ki a kehelyből senki se. (...) És a főurak nem vették észre, hogy körükből évről évre távolodik Széchenyi István szelleme.” E napló megjelentetésével szembenézhetünk az akkori eseményekkel, tudva, hogy annak írói értelmezése, feldolgozása nem a mai politikai és szellemi alapján, hanem a maga helyén és idején, a mű korába beágyazva, az események irodalmi kivetüléseként kezelendő.

A közélet sűrűjében szerepet vállaló, a *Napkelet* című folyóirat szerkesztését irányító szerepkör háttérbe szorítja Tormay Cécile irodalmi munkásságát. De nem teljesen! A *Viaszfigurák* (1918) című kötet elbeszéléseit, az *Álmok* (1920) és a *Megállt az óra* (1923) novelláit közli. A latinból fordított *Magyar Legendárium* (1930) című kötetéről Móricz Zsigmond ír meleg szavakkal a *Nyugatban*. A szeretett Itália iránti rajongásának a Firenzéről szóló *Virágok városa* (1935), valamint a szicíliai utazásának élményeit leíró kötetben – *Szirének zenéje* (1935) – ad hangot. Szépirodalmi munkásságának utolsó nagy felfolobbanása *Az ősi küldött* című „nagy koncepciójú re-

génytrilógia”, amelyben az író *„nem az élet felszíne érdekl, hanem minden történésnek mélyebb értelme és rejtett összefüggése”* (Bánhegyi Jób). Nemeskürty István „*stílusművészeti remeklés*”-ként tartja számon. A *Csallóközi hatyú* 1933-ban, *A túlsó parton* 1934-ben jelent meg. A harmadik – *A fehér barát* – résznek, 1937-ben bekövetkezett halála miatt, csak a felét írta meg. (A művet az író feljegyzései és a baráti körében elhangzottak alapján Kállay Miklós fejezte be s jelentette meg 1939-ben.)

A múlt eseményeinek irodalmi feldolgozása kedvelt írói gyakorlat volt a harmincas években. Gondoljunk csak Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Bánffy Miklós, Kós Károly, P. Gulácsy Irén nagyszerű regényeire – hogy csak a legkiemelkedőbeket említsük. Az útkeresés, a nemzet sorsa fölötti aggodalom hangja szólal meg bennünk, oly eszmék és ideálok, amelyekből tanulságot és erőt meríthetünk jövőnk alakításához, a fennmaradásáért vívott küzdelemhez. Tormay trilógiájának cselekménye és hősei történelmünk egyik legválságosabb idejét, tatárjárás gyászos korszakát idézi elénk. Szerb Antal a *Nyugatban* közölt méltatásában írja róla: „*A kor és a tér nem jelenik meg ebben a regényben, de van benne valami, amit hiába keresünk történelmi regényeinkben: atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata. Nem egy bizonyos kor történelmi levegője van benne, hanem a Történelem levegője.*” A történelemé, amely a regény főhőse – Ung úr, a Tomor nemzetségbeli Benk fia – sorsa, hanyattatása, útkeresése révén tárul elénk. Azzal egy időben vissza-visszatér a megkerülhetetlen, kínzó kérdés: mi vezetett a szörnyű nemzeti tragédiához? Az egyik lehetséges válasz az országot eluraló anarchia, széthúzás: „*Erdősített hely pediglen kevés vagy, ami ellent álljon. A főemberek nem akarták! Az ő váraik csak*

a király ellen voltak.” A másik teológiai, erkölcsi fogantatású: „Vétkeztünk! Vétkeztünk, és ímé, bűnhődniünk kell!” A családját, szerelmét elvesztett vitéz elindul, hogy keresse azt az erőt, „aki bennünket megsegít”. Előbb Kelet felé fordul, a régi pogány hitvilág még élő nyomait keresi, amely, reményei szerint, visszaadhatja a nemzet önbizalmát, önnön legyőzhetetlenségébe vetett hitét. De az utolsó sáman néma, képtelen átadni neki a titkot, amely céljaihoz elvezetheti, kiteljesítheti. Adott a másik út: a Nyugatról jött kereszténység nyújtotta hit és remény tanítása, hirdetése. Pál testvérként – ama damaszkuszi út példájára és analógiájára –, névtelen fehér barátként, világító szövétnekként a gyásztól elsötétült világban viszi szét az országban a tatár veszély elmúltának hírére, adja vissza az emberek életreményét, szólítja cselekvésre az elbujdosottakat. Hosszú és kínokkal, gyötrelmekkel teli út volt az övé, benne ama felismeréssel, hogy „az ember a legnagyobb utat nem az utakon járja be”, hanem önmagában – az egyéni boldogság keresésétől a nemzet szolgálatára való elkötelezettség vállalásáig. Tormay Cécile műveinek olvasását, befogadását és megszeretését segíti a regényeinek szinte minden lapján jelen levő líraiság, valamint az a belső azonosulás, amellyel hőseit életre kelti. Életművének

méltatói, regényeinek elemzői különös elismeréssel szólnak alkotásainak artistikumáról, vonzó stílusáról. A Tormayval rokon érzelmű Reményik Sándor az írónő halálakor az *Erdélyi Helikon*ban közölt nekrológiájában (1937) hangsúlyozza: „... nemcsak művei egészében, de úgyszólván minden mondatában túlmutatott azon, amit éppen ábrázolt. Mondatai, azok a külön, csodálatos helyzeti energiával való, csiszolt márvány-tömbök regényeinek acélszerkezetén belül – szinte mind szimbólumok, lírai jelentést és lírai kisugárzást hordoznak, de mind valami túlra vonatkoznak. Azért találtam az ő írásaiban nagy művészetet, mert a humánus nem volt elég neki, a maga módján, művészi eszközökkel a divinumot, mindennek a rejtett lelkét kutatta.” Ugyancsak művészetének erejét jelzi a megállapítás, miszerint „meg-elevenedett benne a világ – ő kelt életre a világban (...) mondatai éltek: tele voltak zenével, látással, erővel és összhanggal” (Ravasz László).

Műveinek újrakiadása, újraolvasása ezzel az élménnyel ajándékozta meg mai olvasóit is. Remélhetőleg mihamar elkészül életművének új, esztétikai szempontokat érvényesítő, objektív monografikus feldolgozása, amely valós értékeinek megfelelően helyezi el az író és műveit szellemi életünk csillagképében.

(A szegedi Lazi Kiadó gondozásában megjelent Tormay-művek: *Örök Magyarország – Aeterna Hungaria [novellák]*, 2006; *Emberek a kövek között*, 2006; *A régi ház*, 2008; *Bujdosó könyv [képmelléklettel]*, 2009; *Az ősi küldött [A csallóközi hattyú – A túlsó parton – A fehér barát]*, 2009)